

Egy magyarországi könyvtáros Wolfenbüttelben: Michael Ritthaler (1682—1685)

A régi, szerzői hungarika nyomtatványok bibliográfiája újra történő feldolgozásának kérdése már közel egy évtizede újra felmerült.¹ Az MTA támogatásával az OSzK-n belül az RMNy-csoport keretében néhány éve — igen szűk keretek között — elkezdődtek az első felmérések és kísérletek. Ennek során végleges formában kikristályosodtak annak a szerzői névsornak szempontjai, amelyek elengedhetetlen alapját képezik a további munkálatoknak. Ebben néhány rövid adattal (születési hely, év stb.) szerepel minden magyarországi, ill. hazánkban tartósan megtelepedett külföldi szerző, aki 1801 előtt kéziratot vagy nyomtatott formában szellemi alkotást hozott létre.

A lista összeállításához természetesen Szinnyi életrajzi lexikonából kellett kiindulni, ahonnan nem kevesebb, mint kb. 7500 személy adatszoportja került kiemelésre, ill. rögzítésre. Magának a névnek alakjától kezdve minden adatszoportban igen sok esetben bizonytalanságra, ellentmondásra, következetlenségre és mindenekelőtt hiányra derült fény ennek során. Megszüntetésüket, ill. kiegészítésüket — a jelenleg rendelkezésre álló ismeretek alapján — nyilván csak korlátozott keretek között lehetett az első munkamenetben elvégezni. Bevonásra került ehhez Zoványi Jenő *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon* c. munkája. A következőkben mind az RMK, mind az RMNy munkálatai során eddig összegyűjtött adatok nyertek, ill. folyamatosan nyerne bedolgozást az első ilyen jellegű jegyzékbe. Úgy tűnik, hogy ezt követően érdemes lezárni ennek munkálatait, és annak eredményét sokszorosított formában — további számos kiegészítésre várva — egyelőre csak szűkebb, belső használatra közreadni. Az előzetes számítások alapján kilátás van arra, hogy e listán szereplő személyek száma meg fogja közelíteni, vagy akár el is érheti a tízezret. A lényegesen elütő névformákból álló utalók ezrei fogják ezt még dúsítani.

A majd így elkészült lista nyújthat alapot ahhoz, hogy a regisztrált személyek nyomtatott formában megjelent munkásságának bibliográfiai regisztrálására sor kerüljön. A neveket ehhez egyenként és kivétel nélkül össze kell majd vetni a régi hungarika nyomtatványokat jelentősebb számban őrző gyűjtemények nyilvántartásaival. Nem kétséges, hogy ezek közül az első és legfontosabb maga az OSzK. Már a teljes jegyzék elkészülte előtt is sor került e területen bizonyos próbamérésekre. Kiderült ennek során, hogy jelentős kiegészülésekkel lehet számolni e téren az OSzK nagyraktári állományából is. E munkafázis hasznosságát mutatja, hogy nem csupán az 1711 utáni korszakból sikerült újabb és újabb bibliográfiai adatokat regisztrálni, hanem a korábbi évekből is, jóllehet ez utóbbiakat már az elmúlt század során ki kellett volna emelni, hogy a régi

¹ MKsz 1978. 303—313.

nyomtatványok különgyűjteményében őrizték őket. Hogy ez mostanáig nem történt meg, annak egyetlen oka az volt, hogy a nem magyarul csengő nevek mögött nem lehet pusztán a katalógus alapján, kézbevétele vagy külön segédlet nélkül felismerni, hogy hazai szerzőről van szó.

Jóllehet a jelenlegi munkálatok — a szűk lehetőségre való tekintettel — a nyomtatott művek bibliográfiai regisztrálására, ill. az ehhez szükséges kiegészítő feladatokra korlátozódnak, elvben gondolni kell arra, hogy ez összeegyeztethető legyen az elvégzendő munkálatok másik két csoportjával: a szerzők életrajzával és azok kézirataival. Hogy az ezekhez kapcsolódó területek, ill. a határok jól lemérhetőek legyenek, érdemesnek tűnt a régi szerző hungarikával kapcsolatban egy-egy személyre vonatkozó adatok gyűjtéséhez próbaként a részletesebb feltárás szándékával hozzányúlni.

A véletlen úgy hozta, hogy ehhez olyan személyek csoportja került előtérbe, akik az ún. gyászévtizedben (1671—1681) kényszerültek hitük miatt elhagyni Magyarországot és irodalmi tevékenységüket kizárólag, vagy legalábbis túlnyomó részben külföldön fejtették ki. Ennek következtében a korábbi adatgyűjtések során nem sikerült még olyan mélységben foglalkozni velük, mint ahogy ez szükséges lett volna. Ráadásul a kiválasztott kis csoport tagjai különösen vonzódtak a könyvekhez: Németországban könyvtárosi munkakört töltöttek be.

Közülük elsőként kerüljön sor Michael Ritthaler (1641? — 1685) életútjának és tevékenységének megvizsgálására. Vonzónak tűnik ez már csak azért is, mert ő a neves wolfenbütteli hercegi könyvtárat vezette (1682—1685). Ráadásul a könyvtárosi munkásságát haláláig folytatta, így kéziratos hagyatéka — vagy legalábbis annak jelentős része — bekerült az általa kezelt gyűjteménybe, ahol azt ma is őrzik.

Ritthaler nem volt korábban sem ismeretlen a magyar szakirodalom előtt, így Szabó, Szinnyei stb. egyaránt számon tartotta őt, mégis élete utolsó éveiben megjelent kiadványai nyilván csak szűk körben, mindenekelőtt Alsó-Szászországban terjedtek el. Mindezek után Ritthaler alkalmasnak tűnt, hogy alaposabban megvizsgálásra kerüljön, amelynek eredményei az alábbiakban kerülnek összefoglalásra. Ritthaler² életrajzát — a korábbi hazai források alapján — Szinnyei József foglalta össze.³ Ehhez némi kiegészítéssel szolgál Otto von Heinemann munkája, aki ismerte Ritthaler kéziratos hagyatékát a wolfenbütteli könyvtárban.⁴ A többi forrásokkal együtt az előzőekhez viszonyítva sokkal világosabban lehetett immár összeállítani Ritthaler életútját.

Mint a legtöbb kortársa, Ritthaler születési helyét neve mellett sűrűn feltüntette. Ez a felvidéki Modor (Modra, Modern) szabad királyi város, amely a Kis-Kárpátok keleti lejtőjén fekszik Pozsonytól északra. Születési idejét a magyar szakirodalom — beleértve Zoványit is⁵ — nem ismerte. A németeknél az „1643 tájt” megjelölés található.⁶ A wolfenbütteli Herzog August Bibliothek-

² Neve Rithaler, Rithaller, Rittaler és Ritthaller alakban, ill. ezek latinus változataiban is előfordult.

³ Szinnyei XI. 1021—1022.

⁴ HEINEMANN, Otto von: *Die Herzogliche Bibliothek zu Wolfenbüttel*. 2. Aufl. Wolfenbüttel 1894. 110.

⁵ ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. 3. kiad. Bp. 1977, 511—512.

⁶ ADELUNG, Johann Christoph—ROTERMUND, Heinrich Wilhelm: *Fortsetzung und Ergänzungen zu Christian Gottlieb Jöchers allgemeinem Gelehrten Lexikon*. Leipzig 1897. VII. 28.

ban őrzik Ritthaler egyik iskolai jegyzetét, amelyet 1657. október 10 és 1658. január 19 között írt.⁷ Ebben ő 16 évesnek írta magát, amiből az következik, hogy 1641-ben vagy 1642-ben született.

Szinnyei úgy tudta, hogy szülővárosában tanult. Ez a feltételezés azonban csakis az alapfokú iskolájára vonatkozhat, mert az említett jegyzetének végén, ahol az 1660. április dátum áll, saját kézírása szerint a pozsonyi gimnáziumban készült. A soproni Paul Fischer diáktársa halálára írt versében pedig, amelyről a későbbiekben még szó lesz, „suo ante hac Sempronii condiscipulo” formában írta magát alá. Joggal feltételezhető tehát, hogy hazai iskolalátogatásai során Sopronban is megfordult.

Egyetemi tanulmányainak végzésére Wittenbergbe utazott, ahol 1663. június 18-án iratkozott be. Ezt szülővárosának ösztöndíja tette számára lehetővé. A hamarosan kitört újabb török háború miatt, amelynek során a kóborló tatár hadak még Morvaországba is betörték és ez év szeptember 25-én Érsekújvár is elesett, a hazuról érkező támogatás elakadt. Ritthaler ezért házitanitóságot és másolási munkát vállalt, hogy tanulmányait azért folytathassa.

Úgy tűnik, hogy wittenbergi tartózkodása során egyetemi fokozatot nem nyert, mert ilyet a későbbiekben nem viselt, ill. a hozzá intézett írások címezésében nem szerepel. Feltehető, hogy a vasvári béke által teremtett és átmenetileg tartósan bizonyult nyugalmi állapot tette számára lehetővé, hogy 1667 januárjában visszatérjen szülővárosába. Ott az iskola rektora lett.

Hazaérkezése új lendületet adott e tanintézetnek. Ennek szép emlékét őrzi — kétségtelenül Ritthaler hagyatékából — ugyancsak a wolfenbütteli könyvtár.⁸ A feltűnően szép, aranyozott díszítéssel gazdag, piros bőrbe kötött könyvet 1668-ban a város lutheránus lekipásztora és egyben az iskola felügyelője, Michael Höher ajándékozta. Bejegyzésre került ebbe az iskola szabályzata latinul, német nyelvű összefoglalóval, amelyet 1668. február 22-én erősített meg Matthias Marosius, városi jegyző. Ritthaler néhány vallásos jellegű versét a modori iskola diákjainak névsora követi. Az első ezek közül még 1667-ből ered, és benne 13 név szerepel. Itt olvasható az a kitétel, amely szerint Ritthaler Wittenbergből visszahívták szülővárosába az iskola vezetésére. A további hat év névsoraiban külön-külön olvasható az előző évről ottmaradt és az újonnan beiratkozott diákok neve, akiknek száma összesen hét és tizenegy között ingadozott. A kötet utolsó írott lapjain ugyancsak Ritthaler írása található a modori iskola nevesebbé vált tanulóiról, amelyet azután az a bejegyzése zár le, hogy ezt az intézményt 1674. március 1-én bezárták.

Feltehetően ennek alapján közölték az eddigi életrajzok, hogy Ritthaler ebben az esztendőben hagyta el végleg szülővárosát. Ennek azonban ellene mond emlékkönyve (album amicorum), amelyet ugyancsak a wolfenbütteli gyűjtemény őrzi.⁹ A haránt alakú kis kötet első kötéstábláján aranyozott nyomással „M R M P // 1675” felirat olvasható. A hátsó kötéstábla belsejében pecséttel beragasztott levélke található, amely szerint baráti útravalóként ajándékozta ezt a könyvet Joannes Vesseley páter, Modor város katolikus plébánosa Ritthalernek. Ezek szerint ő csak 1675-ben hagyta el szülőföldjét.

⁷ Wolfenbüttel: 1250 Helmst. 8° — *Kataloge der Herzog-August-Bibliothek Wolfenbüttel. Dritter Band. Die Helmstedter Handschriften.* Beschrieben von Otto von HEINE-MANN. Nachdruck: Frankfurt a.M. 1965. 134., 1358. sz.

⁸ Wolfenbüttel: 101 Extrav. 2°

⁹ Wolfenbüttel: 284 Extr. 12°

Megerősíteni látszik ezt ennek a kis kötetnek mintegy másfélszáz kézirásos bejegyzése is, amely egyben Ritthaler útinaplójának is felfogható, hiszen a baráti sorok túlnyomó többsége helynévvel és napra pontos datálással rendelkezik. Időrendbe rakva ezeket, megállapítható, hogy közülük az elsöket Wittenbergben 1675 októberében írták be. Valószínűnek tűnik tehát, hogy ő valóban csak ebben az esztendőben kelt útra. Biztosan a gyászévtized protestánsüldözése volt az, amely őt erre kényszerítette. Az addigi vagy ahhoz hasonló hivatali azokban az években a királyi Magyarországon csakis lutheránus hite megtagadásával kaphatott volna. Ő helyezett a kivándorlást választotta.

Az említett bejegyzések tehát Wittenbergben kezdődnek, vagyis egyetemi tanulmányainak színhelyén, ahol korábban több évet is töltve ismerős környezetre találhatott. Feltehetően itt sikerült kapcsolatot teremtenie a gróf Promnitz-családdal, akikhez tanítónak szegődött. Az emlékkönyv bejegyzései alapján pontosan követni lehet Ritthaler útját Drezda (1675. XI—XII.), Bautzen (1675. XII.) és Görlitz (1675. XII.—1676. I.) városokon keresztül. Promnitz-ék a luzsikai (lausitzi) Sorau (ma Żary) kastélyában laktak, ahová végül 1676. január első felében érkezett meg. Emlékkönyve az egy helyben töltött tanítói éveiről hallgat, abba csak 1678. augusztusa közepétől kerültek bele újabb bejegyzések. Nyilván ekkor már elhatározta, hogy a következő hónapban ismét útra kel.

Az ekkor következő hónapok Ritthaler életének legmozgalmasabb időszaka. Tucatszeli helységet keresett fel viszonylag rövid idő alatt. Íme az útvonal: 1678. IX. 20. Kunzendorf, IX. 30—X. 5. Moritzburg, X. 9—11. Halle, X. 13. Merseburg, X. 16—18. Weissenfels, X. 21—22. Naumburg, X. 24—XI. 1. Jena, XI. 4. Zeitz, 1678. XI. 6—1679. II. 3. Leipzig, II. 14—III. 4. Halle, III. 6. Eisleben, III. 12—13. Aschersleben, III. 15—19. Quedlinburg, III. Santersleben, III. 30—IV. 1. Blankenburg, IV. 7—22. Halberstadt, V. 3. Wernigerode, V. 4. Ilsenburg, V. 12—22. Goslar, V. 24—25. Wolfenbüttel, VI. 3. Braunschweig, majd később 1680. II. 17 Wolfenbüttel, III. 14. Plön, III. 19. Hamburg.

A fentiekből kiviláglik, hogy Ritthaler 1679. májusától feltehetően immár tartósan Wolfenbüttelben maradt. A hercegi könyvtárat ekkor — a névadó Ágost herceg 1666-ban bekövetkezett halála óta — David Hanisius gondozta. Az ő támogatására állhatott munkába Ritthaler. Már a kezdetektől igyekezett az egyik braunschweigi uralkodó herceg, Rudolf Ágost kegyeibe jutni, akihez a könyvtár ügyei tartoztak. Kéziratban fennmaradtak latin és német nyelvű versei még 1679-ből, amelyet a hercegnek ajánlott.¹⁰ 1681-ben azután a pozsonyi születésű Georgius Fridericus Magnus, mint udvari alkönyvtárost (vice-bibliothecarius aulicus) üdvözölte őt nyomtatásban is megjelent versében.¹¹ Az „Ecclesiae militantis . . . collatio” c. munkájának 1681. augusztusában kelt és a hercegnek szóló ajánlását így írta alá: „Michael Ritthalerus, bibliothecarius Gvelfherbytani in spe & silentio candidatus”. Tehát „reménykedve és csendben a wolfenbütteli könyvtárosság jelöltje”-nek nevezte magát. Nyilvánvaló tehát, hogy az utódlás reményében dolgozott ekkor ott. Reményei hamarosan valóra is váltak, amikor 1682-ben Henisius meghalt.

Könyvtárosi tevékenységéről viszonylag kevés dokumentum ismeretes. Fennmaradt néhány levélfogalmazványa, amelyet a könyvtárról írt a herceg-

¹⁰ Wolfenbüttel: 252. 2. Extr. 4° 54—72. lev.

¹¹ Wolfenbüttel: Db 3816 adl.

nek.¹² A legérdekesebb Ritthaler kezeírásával készült összeállítás 1684 februárjából a hercegi könyvtárban végrehajtott revízióról.¹³ Ebből kiderül, hogy annak állománya akkor húsz szakcsoportban 7455 fólió és 24 143 kisebb formátumú könyvből, azaz összesen 31 598 kötetből állt. Figyelembe véve azt a körülményt, hogy ezek között rendkívül sok a gyűjtőkötet, az egész világon kimagaslóan jelentős könyvtár volt ez abban az időben, de a régi könyvek területén ma is a vezető gyűjtemények közé tartozik.

A hányatott sorsú Ritthaler tehát Wolfenbüttelben elérte célját, de az olyan hón óhajtott könyvtárosságot már nem sokáig tölthette be, mert 1685. augusztus 22-én elhunyt. Emlékkönyve megőrizte címerét is. Kék pajzsban ezüst, háromszög alakú, csúcsával lefelé mutató keretben ezüst hold, alatta arany nap, ez alatt pedig arany csillagok láthatók. A pajzs felett körbe zárt csillagon álló kereszt.

Nyomatásban megjelent irodalmi tevékenységét Szabó Károly és Hellebrant Árpád csak wittenbergi tanulmányainak korszakából és számkivetettsége első esztendejéből ismerte, még hozzá két önálló munkából és két verses adalékból:

A fentiek között az elsónél — másfél évvel az egyetemre történt beiratkozása után — 1664 decemberében a vizsgáztató Michael Wendeler volt, míg Ritthaler a vizsgázó. Ezt az első, nyomtatásban közreadott írását természetesen a felsőfokú tanulmányait biztosító szülővárosának ajánlotta. A következő két kiadványban Ritthaler rövid alkalmi verse olvasható: az egyik diáktársa vizsgatételeihez, a másik pedig egy másik halálára. 1675 végén, amikor a fenti itinerariuma szerint Drezdában járt, megjelentette negyedik művét. Szülővárosában töltött évei során nem jelent meg írása nyomtatásban, de Németországba kerültét követően rögtön közreadott ilyen munkát: miután elhagyni kényszerült hazáját, azonnal hírt adott a Magyarországon folyó protestánsüldözésekről. Az eredetileg negyedréti alakú kiadvány egyes példányai fólió formátumban is ismeretesek.¹⁴

Gondot okoz Zoványinak az a feltételezése,¹⁵ amely szerint az anonymaként regisztrált, 1675. évi *Wohlgemeinter . . . Unterricht . . . in Ungarn bedrängte und vervolgte Christen* c. munka¹⁶ ajánlása végén álló magyarországi száműzött, aki magát az M. R. betűkkel jelölte, Ritthaler volt. Jól beleillik az emlékkönyvből ismert útjába a drezdai kiadvány, a Regensburgban 1675. augusztus 10-én keltezett nyomtatvány viszont kevésbé. Természetesen nem lehet kizárni, hogy Ritthaler útban Wittenbergbe ekkor a Duna mentén tartózkodott, és emlékkönyvét csak Wittenbergben vette elő októberben. Egyedül a név kezdőbetűi alapján más személyt is számításba lehet venni, aki ebben az évben kényszerült elhagyni Magyarországot: Matthias Rosnert.¹⁷

Ritthaler életének utolsó és irodalmilag egyben legtermékenyebb szakasza, amely a magyar szakirodalom előtt eddig teljességgel ismeretlen volt, wolfen-

¹² Pl. 1683. V. 7. és 21. = Wolfenbüttel: Bibl. Arch. II. 202. 1683. X. 11. — uo. 252. 2 Extrav. 4° 91. lev.

¹³ Wolfenbüttel: Bibl. Arch. II. 202.

1664 Wittenberg *Nobilitatem Hungarorum . . .* RMK. III. 2264.

1664 Wittenberg Sárfőy, Nicolaus: *Disputatio . . .* RMK. III. 2265.

1664 Wittenberg *Epicedia in obitu . . . Pauli Fischer* RMK. III. 2262.

1675 Drezda *Redender und redlicher Reissgefert . . .* RMK. III. 2696.

¹⁴ ADELUNG—ROTERMUND *i. m.* VII. 28.

¹⁵ ZOVÁNYI *i. m.* 512.

¹⁶ RMK. III. 2716.

¹⁷ ZOVÁNYI *i. m.* 514.

bütteli tartózkodásához kapcsolódik. Ezek sorát az 1680-ban Braunschweigben megjelent *Biblische Catechismus-Milch* nyitotta meg, amelyet ez év augusztus 16-án kelt dedikációjában az uralkodó herceg fia egyik alkalmazottjának, Sigismund Georg Schöpfnek ajánlott.¹⁸ Ezzel is nyilván egyengetni kívánta a hön óhajtott wolfenbütteli könyvtárosi állás elnyerését. Ennek — tudatos szerénységgel — hangot adott következő kiadványának a fentiekben már említett és még 1681 augusztusából datált ajánlásának végén is, amelyet Rudolf Ágost herceghez címzett. A mű címe „Ecclesiae militantis cum Hierosolymis et ecclesia triumphante collatio”, amely a következő, 1682. esztendőben látott napvilágot Wolfenbüttelben. Címlapján immár mint udvari könyvtáros szerepel Ritthaler.¹⁹

A kis kiadvány végén függelék található, amelynek ajánlása 1682. augusztus 10-én kelt. A szöveg Ritthaler bibliaórájának bevezető imádságát tartalmazza, amelyet a modori iskolában tartott 1670. november 17-én.

Ugyanennek az 1682. esztendőnek, amikor könyvtáros lett Ritthaler, még két további, kis, wolfenbütteli nyomdaterméke került elő, amely ugyancsak az ő tollából származik. Az egyik kezdete „Strenae serenissimis Gvelfphorum principibus, ducibus Brunsvicensibus ac Lunaeburgensibus &c.” és benne az új könyvtáros bravúrosnak tűnő, manierista versépítványokkal hódolt a társként uralkodó két herceg (Rudolf Ágost és Antal Ulrik) előtt.²⁰ A másik kis nyomtatvány német nyelvű verseket tartalmaz, amelyben Ritthaler üdvözölte Johann Urban Müller, udvari kamarást Hamburgból történt szerencsés hazatérése alkalmával „Leid- und Freud-Bezeugung . . .” címmel.²¹

A következő, 1683. esztendőből egyetlen kiadvány maradt fenn tőle „I.N.J. Lumen in tenebris” kezdettel. Az ugyancsak Wolfenbüttelben készült kis nyomtatvány Daniel Klesch-t üdvözli, abból az alkalomból, hogy a Szepesolasziból elmenekült lelkész a szászországi Heldrungen szuperintendensi székébe ik-tatták be.²²

1684-ben immár testesebb kötete látott napvilágot ugyancsak Wolfenbüttelben *Hermathena philosophico-theologica Julii Sperberi Isagogae posthumae* címmel.²³ Ezt a kaballisztikus írást a következő évben új címlappal látták el, amely a „Huxarii, typis Andreas Henningi Heitmülleri, anno MDCLXXXV.” impresszumot viseli.²⁴ A címlevél hátlapján a nyomdász a kötetet Konrad Schwartzkopff-nak ajánlotta. Érdemes itt megjegyezni, hogy mind a nyomdász, mind a vesztfáliai Höxter városa mint nyomdahely ismeretlen a legújabb német szakirodalomban is.²⁵

Ritthaler irodalmi tevékenységének posztumusz eredménye az 1702-ben Helmstedt-ben kiadott *Moses* című kötet.²⁶ A szokatlan, haránt formátumban

¹⁸ Wolfenbüttel: 1240. 12 Theol. (3).

¹⁹ Wolfenbüttel: 1240. 12 Theol. (1), QuN 830 (8), Ys 3. 12° Helmst. — azaz három példányban.

²⁰ Wolfenbüttel: Db 3817 (2).

²¹ Wolfenbüttel: Db 44 (43) 2°

²² Wolfenbüttel: Db 2566 (30).

²³ BURCKHARD *i. m.* 254, JÖCHER, Christian Gottlieb: *Allgemeines Gelehrten-Lexikon*. Leipzig 1751. III. 2114. és ADELUNG—ROTERMUND *i. m.* VII. 29. — Wolfenbüttel: Li 7539. I és O 170a Helmst. 8°

²⁴ Wolfenbüttel: O 170b Helmst. 8°

²⁵ BENZING, Josef: *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet*. 2. Aufl. Wiesbaden 1982.

²⁶ BURCKHARD *i. m.* 254—256, ADELUNG—ROTERMUND *i. m.* VII. 29. — Wolfenbüttel: 1062 Helmst. Drucke (1)—(5), összesen öt példányban.

megjelentetett kiadvány az első ószövetségi könyvek tartalmának fejezetenként hat-hat sorban történt verses összefoglalását tartalmazza, amelyet a szerző kéziratából Hermann von der Hardt helmstedti professzor rendezett sajtó alá.

Ez mindjárt átvezet Ritthaler kéziratossághoz, amelyet az egykor általa vezetett wolfenbütteli könyvtár őriz. Az életrajz kapcsán már szó volt a modori iskola emléket őrző kötetéről,²⁷ Ritthaler emlékkönyvéről,²⁸ valamint iskolai jegyzetéről.²⁹ Ez utóbbi a hivatkozott nyomtatott katalógusban feltüntetettek kívül a kötet végén három magyarországi származású személyhez kapcsolódó és csillagászati vonatkozású vizsgának emléket is megőrizte Wittenbergből kézírásos összefoglaló formájában a 17. század ötvenes éveiből:

Ugyanennek a pergamentkötésű, kis könyvnek további érdekessége, hogy azt Ritthaler saját kezű bejegyzése szerint üresen hét és fél garasért vette Modorban az 1659. évi Márton-napi vásáron egy nagyszombati könyvkereskedőtől.

Ritthaler könyvtárosi tevékenységének rövid összefoglalása során szó esett hivatali működése iratairól, amelyet részben a wolfenbütteli könyvtár levéltára,³⁰ részben egy gyűjtőkötet³¹ őriz. Ez utóbbiban vegyes kéziratok találhatóak rendezetlen formában Ritthaler hagyatékából. Nyilvánvaló, hogy ezeket az írásokat az ő halálát követően foglalták össze egyetlen kötetbe. A fogalmazvány jellegű feljegyzések között számos vers kézírata is található, így a Rudolf Ágosthoz intézettek, amint ez Ritthaler életrajza kapcsán a fentiekben már említést nyert. De más német és latin nyelvű versek egész sora³² olvasható benne, mint pl. a később *Moses* címmel kiadott kötete első részéhez, a Genesisről készített fogalmazvány.³³

Fellelhető Wolfenbüttelben a *Hermathena* c. könyvének nyomtatásra előkészített és rengeteg lapszéli javítással, ill. kiegészítéssel módosított kézírata.³⁴ Más kötetben³⁵ Ritthaler három kis írása található ugyancsak ószövetségi témákról, amelyek közül a középső az 1684. évszámot viseli.

Külön csoportot képeznek a Ritthalerre vonatkozó nyomtatványok. Az időrendben elsőről ezek közül az életrajza kapcsán már ugyancsak szó esett. Georgius Fridericus Magnus latin nyelvű, verses üdvözlése ez, amelyet Ritthalernek a wolfenbütteli alkönyvtárosi állás elnyerése alkalmával írt és nyomtatott ki Augsburgban 1681-ben.³⁶ A következő esztendőből három hasonló jellegű nyomtatvány is ismeretes, amely immár az udvari könyvtárosság elnyerése alkalmával köszöntötte Ritthalert. Ezek közül a legtestesebb a szepességi

²⁷ Wolfenbüttel: 101 Extrav. 2°

²⁸ Wolfenbüttel: 284 Extrav. 12°

²⁹ Wolfenbüttel: 1250 Helmst. 8°

1. De stellis fixis. Praes. m. Jacobus Schnitzlerus Cibiniensis, Saxo Transylvanus. Resp. Andreas Marquardi, Stralsunda-Pomeranus. Wittenberg 1659. (fol. 250b—251b)

2. De stellis erraticis s. planetis. Praes. m. Jacobus Schnitzlerus, Cibiniensis Transyl. Resp. Julius Hartmannus Curlandus. Wittenberg 1659. (fol. 251b—252a)

3. De Solis, Lunae et indictionum cyclis. Praes. m. Balthasar Johann Pichtl Oldenburgie. Resp. Johannes Bayer, Eperiesi. Hung. Wittenberg 1656. (fol. 252b—253a)

³⁰ Wolfenbüttel: Bibl. Arch. II. 202.

³¹ Wolfenbüttel: 252. 2 Extrav. 4°

³² Pl. fol. 96. kottával.

³³ Uo. fol. 82—89.

³⁴ Wolfenbüttel: 253 Extrav. 4°

³⁵ Wolfenbüttel: 264. 17 Extrav. 4°

³⁶ Wolfenbüttel: Db 3816 adl.

Ménhárdon született Paulus Pater *Fanum autarkiae* c. írása.³⁷ A másodikban a fentebb említett Magnus köszöntötte honfitársát és frissen kinevezett kollégáját, lévén Magnus az augsburgi városi könyvtár vezetője. A kis nyomtatvány címe „A .Ω. Serenissimi atque Celsissimi . . .” kezdettel Rudolf Ágost herceget köszöntötte, és a wolfenbütteli nyomdában készült.³⁸ A harmadik, ebből az alkalomból szintén Wolfenbüttelben hagyta el a sajtót. Címe itt is a herceget köszöntötte „Omen! Dia crux mea lux . . .” kezdettel. Jénában élő nyolc honfitársa üdvözölte ebben az új könyvtárost latin versben: Daniel Kleschius, Christophorus Klesch, Georgius Peucker, Georgius Ericus Thill, Elias Geschner, Andreas Löw, Joh. Astot (= Asbót?) és Christophorus Loehnerus.³⁹

David Czvittinger arról tudósított,⁴⁰ hogy a fentebb említett Pater „Oratio funebris in laudem Ritthalleri bibliothecae Gvelferbitanae praefecti conscripta” címmel összefoglalta Ritthaler életrajzát és méltatta egész működését. Sajnos erre a kéziratra, vagy nyomtatványra eddig nem sikerült rábukkanni. Egyes források tudni vélték, hogy Pater nem csupán megemlékezett Ritthalerről, de őt követte is 1688-ig a wolfenbütteli könyvtárosságban.⁴¹ Mások viszont tagadták ezt, mert a nevezett gyűjtemény élén 1685 és 1690 között Kaspar Adam Stenger állott.⁴² De ez a probléma már nem tartozik közvetlenül ehhez a Ritthalerrel bemutatni kívánó íráshoz, hanem már Pater életútjához.

Ha kizárólag csak Ritthaler nyomtatásiban napvilágot látott, önálló műveinek bibliográfiai regisztrálását vesszük figyelembe, igen jelentős a korábról ismert és a most feltárássra került új adatok aránya. A fentiekben ismertetett tíz kiadvány közül Szabó csupán kettőt ismert. De a német szakirodalom, közelebbről a wolfenbütteli könyvtárosok tevékenységét számba vevő Burckhard is csupán három további műről tudott. A nyomtatványok felére most első ízben derült fény.

Azonban ebből messzemenő következtetéseket levonni nem szabad, amelyek szerint pl. a tervezett munkálatok során az RMK. III. tételeinek ötszörösével kell számolni. Ritthaler esete ugyanis — ha nem is egyedülálló — aligha általánosítható. Könyvek között élve és a nyomdászattal állandó kapcsolatot tartva, mint szerzőnek nyilván több alkalma volt nyomtatott formában közreadni kisebb terjedelmű írásait is, mint ahogy ez akkoriban akár csak Németországban is általános lett volna. Megjegyzendő, hogy az öt bibliográfiailag ismeretlen munkája közül négy egy ív terjedelmű kisnyomtatvány, az ötödik pedig címlapváltozat. Ráadásul könyvtárosként feltehetően jobban tudott gondoskodni kiadványainak megmaradásáról is. Ugyanez fokozott mértékben áll a kézirataira vonatkozólag. Nyilván kivételes szerencsének mondható, hogy a könyvtárvezetőként elhunyt Ritthaler írásaiból viszonylag több is fennmaradt a wolfenbütteli könyvtárban.

A fentiekben most körvonalazott megszorítások ellenére is világos, hogy a régi, szerzői hungarika nyomtatványok bibliográfiájának teljesebbé tétele területén még rendkívül sok az elvégzendő feladat.

³⁷ Wolfenbüttel: Db 3816.

³⁸ Wolfenbüttel: Db 3817 (3).

³⁹ Wolfenbüttel: Db 3817 (1).

⁴⁰ CZVITTINGER, David: *Specimen Hungariae litteratae . . .* Francofurti—Lipsiae 1711. 316—317.

⁴¹ Pl. *Allgemeine Deutsche Biographie*. XXV. Leipzig 1887. 221.

⁴² BURCKHARD *i. m.* 250—257.

BORSA, GEDEON

**Ein ungarländischer Bibliothekar in Wolfenbüttel: Michael Ritthaler
(1682—1685)**

Als Vorbereitung der neuen Bearbeitung der Bibliographie der alten Hungarica-Drucksachen der Verfasser begann eine ausführliche Datensammlung in Bezug auf die einzelnen Personen. Zuerst wurde der Lebensgang und die Tätigkeit von Michael Ritthaler (1682—1685) untersucht.

Die Abhandlung gibt einen Überblick der Lebensdaten und der Tätigkeit Ritthalers, der, in der Stadt Modor bei Pressburg geboren, zu Wittenberg studierte und später Bibliothekar der Wolfenbütteler Sammlung ernannt wurde. Sie ergänzt in bedeutendem Masse, mit der Hilfe neuer Daten und Quellen, so eine Biographie, wie die Nummer seiner in Druck erschienenen oder in Manuskript gebliebenen Werke. Sie bereichert mit neuen Zügen auch die Geschichte seiner Tätigkeit als Bibliothekar. Es ist ein bedeutender Unterschied zwischen den jetzt eröffneten und den früher bekannten Daten. Karl Szabó und die deutsche Fachliteratur kannten nur insgesamt die Hälfte seiner im Laufe der Abhandlung aufgezählten zehn selbständigen Werke.